

Емоційні, когнітивні та поведінкові порушення у дітей і підлітків

Період дитинства та підліткового віку є критичним етапом розвитку особистості, під час якого формуються емоційні реакції, когнітивні навички та поведінкові моделі. Деякі діти та підлітки можуть зіштовхнутися з різноманітними порушеннями у цих сферах, що значно впливає на їхнє навчання, соціалізацію та загальне благополуччя.

Ключові слова: когнітивні порушення, емоційні порушення, поведінкові порушення, психологічна травма, рання діагностика, комплексний підхід.

Svitlana Andreichyn. Emotional, Cognitive and Behavioral Disorders in Children and Adolescents.

The period of childhood and adolescence is a critical stage of personality development, during which emotional reactions, cognitive

skills, and behavioral patterns are formed. Some children and adolescents may face a variety of disorders in these areas, which significantly affect their learning, socialization and overall well-being.

Keywords: cognitive disorders, emotional disorders, behavioral disorders, psychological trauma, early diagnosis, integrated approach.

Причинами емоційних порушень можуть бути як генетичні чинники, так і зовнішні, наприклад, травматичний досвід або сімейні конфлікти.

Серед основних причин розвитку емоційних, когнітивних та поведінкових порушень виділяють:

- генетичну схильність;
- неврологічні порушення;
- несприятливе середовище (нестабільність у сім'ї або насильство);
- проблеми під час вагітності чи пологів;
- невідповідну або недостатню підтримку у школі чи вдома.

Емоційні порушення проявляються у вигляді тривожності, депресії, емоційної нестабільності або надмірної агресивності.

Основні прояви включають:

- постійне почуття тривоги або страху;
- зниження настрою, втрату інтересу до активностей;
- часті спалахи гніву або плачу;
- соціальну ізоляцію.

Агресія може мати різні причини: спадкові та характерологічні фактори, органічні (черепно-мозкові травми), соціально-побутові, новизна ситуації, введення обмежень у поведінці, а також ситуації на фоні перевтоми чи стресу.

У багатьох випадках передумовами агресивності є гіперактивність, порушення уваги, негативні стосунки, маргіналізація, кримінальні групи, вживання алкоголю і наркотиків.

У 70 % підлітків агресивність є елементом нормального розвитку. Пік агресивності припадає

орієнтовно на 15 років. При нормальній ситуації розвитку далі відбувається спад. Агресивність є частиною досвіду здорової особистості й етапом досягнення адаптивної поведінки. Важливий етап у роботі з цими проявами – визнання фахівцем та прийняття агресивності в собі.

Когнітивні порушення пов'язані з порушенням мислення, пам'яті або уваги.

Найбільш поширені когнітивні труднощі у дітей та підлітків:

- дефіцит уваги та труднощі у зосередженні;
- проблеми з обробкою інформації;
- порушення пам'яті;
- складнощі у навчанні.

Такі порушення можуть бути наслідком фізіологічних розладів, травми мозку чи серйозного стресу.

Поведінкові розлади відображаються у формах поведінки, які не відповідають віковим нормам або соціальним очікуванням. Види поведінкових порушень включають:

- опозиційну зухвалу поведінку (регулярна неслухняність, агресивність);
- розлади соціальної поведінки (крадіжки, порушення суспільних норм);
- імпульсивність та порушення самоконтролю.

Про розлади поведінки свідчать лише постійні прояви декількох факторів. Ці проблеми часто мають комплексну природу і можуть бути пов'язані з порушеннями емоційної регуляції або когнітивними дефіцитами.

Рання діагностика є критично важливою для запобігання ускладненням. Процес діагностики різних

видів порушень вимагає комплексного підходу, який включає оцінку розвитку, поведінки, емоційного стану та соціальної адаптації дитини. Основні етапи діагностики: психологічне обстеження, медична оцінка, співбесіди з батьками та вчителями. Після професійної оцінки ситуації розробляється програма психокорекційної підтримки, яка може включати такі напрями:

- педагогічна підтримка;
- психотерапевтична допомога;
- медикаментозна терапія (за призначенням лікаря);

– робота з батьками.

Важливою частиною будь-якої корекційної програми є використання інтерактивних методик.

Принципи ефективної корекційної роботи: мультидисциплінарна команда, індивідуальний підхід, безперервність, співпраця з оточенням.

Чудовим діагностичним інструментом у роботі з емоційними, поведінковими та когнітивними порушеннями є методика «Арттерапевтичні шкали формальних елементів» Л. Гантг і К. Табон. Пропонуємо фахівцям психологічної служби цю методику для практичної роботи (додаток 1).

Додаток 1

Арттерапевтичні шкали формальних елементів (Feats G., Tabon L., 1998)

Модифікація О. Копитіна і Є. Свистовської

Завдання: намалюй людину, яка зриває яблука з дерева.

Матеріали: папір формату А4, набір фарб або олівців.

Як правило, ця проєктивна методика розглядається з позиції аналізу графічних ознак зображення в контексті виділених арттерапевтичних шкал формальних елементів.

Інструкція до завдання залишає високий ступінь свободи та дозволяє моделювати запропоновану ситуацію за власним бажанням. Це означає, що проблема та рівень її складності задаються самим виконавцем. Наприклад, можна уявити та намалювати яке завгодно дерево, будь-яке заввишки, достатню кількість яблук на ньому, які ростуть доволі низько, щоб зірвати їх, а також людину відповідного зросту. Але більшість опитуваних (і дітей, і дорослих) зображають не просто людину, що зриває яблука з дерева, а яка опинилась у складній життєвій ситуації, якій для виконання завдання треба подолати чималі труднощі. Так, досить часто зустрічаються малюнки, на яких тягнуться за яблуком або трясуть дерево, збивають плоди палкою, залазять на драбину і т. п.

Важливо зрозуміти, як людина бачить проблему. Чи намагається знайти її рішення? Яким чином діє? Чи діє взагалі? Що спонукає досліджуваних моделювати ситуацію як проблемну чи важковирішувану? Чим визначається кількість затрачених зусиль для досягнення мети? Ускладнює чи спрощує завдання?

Відповіді на ці запитання проясняють стратегію, якої, як правило, дотримується суб'єкт у ситуації вибору і прийняття рішення.

Стратегії за ефективністю можна поділити на **задовільні, оптимальні та максимальні**. При задовільній стратегії будь-який спосіб дії розглядається як прийнятний, якщо він обіцяє хоча б якесь вирішення проблеми. Оптимальна стратегія орієнтована на вибір найбільш ефективного способу дії при даних обставинах і обмеженнях. Максимальну стратегію спрямовано на найкращий результат.

Таким чином, аналізуючи малюнок «Людина, яка зриває яблука», можна зробити висновки про домінуючі способи досягнення мети чи переважну стратегію поведінки в реальних життєвих ситуаціях. Вважається, що малюнок на папері є роботою на межі контакту зовнішнього і внутрішнього світу (Г. Шоттенлоер). При цьому автор роботи спонтанно проєктує на папір візуальні образи, наповнені символами. Символи часто розглядаються як образи різних психологічних реальностей.

Зривання яблука в контексті динамічних символів являє собою дію, під час якої людина проявляє здатність наблизитись до мети свого психічного «звільнення». Мову малюнка ототожнюють із мовою підсвідомого, яке виявляє себе у ті моменти, коли не вистачає слів.

Без сумніву, кожне зображення «людини, що зриває яблуко», глибоко індивідуальне. Разом з тим всі малюнки формально можна систематизувати за такими ознаками:

- 1) за змістом (сюжетом), наявністю заданих інструкцією об'єктів (людина, дерево, яблуко);
- 2) за способом дії (що зображено: підготовка до дії, сама дія чи кінцевий результат);
- 3) за результатом (які зусилля докладено людиною для досягнення мети, наскільки успішний результат).

Б. Е. Єгоров та Е. С. Романова вважають, що плоди, котрі дозрівають, це дозріваючі проблеми особистості автора. Кількість зображених плодів відповідає кількості проблем, що вирішуються, а яблука, що впали, свідчать про вирішені проблеми.

За Кохом, наявність яблук на дереві означає почуття провини. Важливо звернути увагу, як виглядає візуалізоване яблуко: спілим чи зеленим. Динамічний образ людини, що зриває яблуко з дерева, можна віднести до так званих дитячих символів. Це – враження раннього дитинства, які здатні викликати позитивні емоції. В арттерапевтичній

Методичні публікації

практиці звертання до «дитячих символів» дозволить психологу найбільш успішно встановити контакт із суб'єктом чи групою та надати необхідну емоційну підтримку. Р. Ассаджолі вважає, що техніка використання символів шляхом їх візуалізації сприяє досягненню інтеграції усвідомлених елементів особи з неусвідомленими.

Зображення оцінюється також за 14 шкалами. Ступінь відображення кожної формальної ознаки визначається балами від 1 до 5. Реєструється та підраховується кількість балів за кожною ознакою.

Шкала 1. Значення кольору

Скільки кольору використано для створення малюнка? Колір використовується тільки для створення контурів предметів чи також для розфарбовування?

Малюнок не створено	0
Колір використовується лише для контура предметів чи ліній. Предмети зсередини не розфарбовані	1
Колір використовується лише для створення контура предмета чи ліній. Один предмет розфарбований	2
Два чи більше предметів розфарбовані зсередини	3
Колір використаний як для створення контура, так і для розфарбовування предметів зсередини	4
Колір використано для створення контура, розфарбовування предметів зсередини та розфарбовування фону	5

Шкала 2. Адекватність кольору

Чи відповідає колір предмету?

Малюнок не створено	0
Весь малюнок створено в одному кольорі (голубий, синій, фіолетовий, оранжевий, жовтий, рожевий)	1
Весь малюнок виконано в одному кольорі (червоний, зелений, чорний)	2
Деякі кольори (але не всі) відповідають предметам	3
Більшість кольорів відповідає предмету	4
Всі кольори відповідають предмету	5

Шкала 3. Енергія

Скільки енергії затрачено на створення малюнка?

Малюнок не створено	0
Малюнок створено з мінімальними затратами енергії	1
Малюнок створено з незначними затратами енергії	2
Малюнок створено зі значними затратами енергії	3
Малюнок створено із відносно значними затратами енергії	4
Малюнок створено з надмірними затратами енергії	5

Шкала 4. Простір

Скільки місця займає малюнок на аркуші?

Малюнок не створено	0
Малюнок займає менше 25 % аркуша	1
Малюнок займає приблизно 25 % аркуша	2
Малюнок займає приблизно 50 % аркуша	3
Малюнок займає приблизно 75 % аркуша	4
Малюнок займає приблизно 100 % аркуша	5

Шкала 5. Інтеграція

Наскільки цілісна композиція? Наскільки елементи узгоджені між собою?

Малюнок не створено	0
Малюнок не інтегрований, цілісна композиція відсутня, елементи малюнка не співвідносяться один з одним	1
Як мінімум два елементи малюнка зображені, але не пов'язані між собою	2
Існує зв'язок між двома елементами малюнка	3
Існує зв'язок між трьома і більше елементами малюнка	4
Композиція інтегрована, одні елементи можуть бути фоном для інших	5

Шкала 6. Логіка

Чи відповідають предмети темі малюнка?

Малюнок не створено	0
Зображення позбавлене будь-якої логіки або зображено більше трьох предметів, що не відповідають темі завдання	1
Зображено три предмети, що не відповідають темі завдання	2
Зображено два предмети, що не відповідають темі завдання	3
Зображено один предмет, що не відповідає темі завдання	4
Нема жодного предмета, що не відповідає темі завдання	5

Шкала 7. Реалізм

Наскільки реалістичні зображені предмети? Чим більш реалістичні і тримірні предмети, тим вища оцінка.

Малюнок складається з ліній і плям, у яких не можна розпізнати об'єкти	0
Є окремі елементи зображення, за допомогою яких автор малюнка намагається передати зображення людини, дерева чи яблука	1
Зображені предмети можна розпізнати, але характер малюнка примітивний	2
Зображення людини і дерева включають основні частини	3
Зображення має відносно реалістичний характер	4
Зображення має достатньо реалістичний характер	5

Шкала 8. Вирішення проблем

Наскільки ефективний спосіб діставання яблука?

Зображення відсутнє або предмети неможливо розпізнати	0
У людини немає яблука ні в руці, ні на землі, ні в корзині	1
Людина тримає яблуко, однак незрозумілий спосіб діставання. Або яблука самі падають в кошик чи на землю	2
Людина тримає яблуко, однак спосіб його діставання не зовсім раціональний (наприклад, помітно видовжені руки)	3
Людина стоїть на землі чи драбині, й тягнеться по яблуко	4
Людина стоїть на землі чи іншій основі і зриває яблуко	5

Шкала 9. Рівень розвитку

Цей показник відображає ступінь зрілості зображувальної «мови» і відповідає віку дитини.

Малюнок не створено або предмети неможливо розпізнати	0
Малюнок складається з плям або ліній	1
Малюнок нагадує твір 4–6-річної дитини	2
Малюнок нагадує твір 7–11-річної дитини	3
Малюнок нагадує твір підлітка; зображений фон, розміри предметів співвідносяться один з одним	4
Малюнок нагадує твір дорослого	5

Шкала 10. Деталі та об'єкти навколишнього середовища

Наскільки деталізовано зображення?

Малюнок не створено, або елементи важко розпізнати	0
На малюнку відносно прості зображення людини чи дерева, деталей мало	1
Крім людини, дерева і яблука, зображено також базову лінію, що нагадує, наприклад, траву	2
Крім основних елементів, зображено один чи два додаткові предмети	3
Крім людини, дерева і яблука, зображено декілька додаткових предметів	4
Крім людини, дерева і яблука, зображено безліч додаткових предметів	5

Шкала 11. Якість ліній

Наскільки контролюється процес створення ліній?

Малюнок не створено	0
Лінії проведено з мінімальним контролем, перериваються	1
Лінії проведено невпевнено	2
Деякі лінії неперервні, частина переривається	3
Лінії неперервні, проведено з достатнім контролем	4
Лінії неперервні, плавні	5

Шкала 12. Людина

Наскільки реалістичне зображення людини?

Малюнок не створено	0
Малюнок примітивний, зображення людини не ідентифікується	1
Людина зображена частково	2
Зображення людини відносно примітивне, але цілісне	3
Зображення людини відносно примітивне, але цілісне, можуть бути відсутні деякі деталі	4
Зображення людини об'ємне та включає багато значимих деталей	5

Шкала 13. Ротація

Чи є відхилення фігур (дерева, людини) від вертикальної осі?

Малюнок не створено	0
Ротація присутня, нахил дерева чи людини значний	1
Ротація відносно висока	2
Ротація помітна	3
Ротація незначна	4
Ротація відсутня	5

Шкала 14. Персеверація

Чи є багаторазове повторення окремих елементів?

Малюнок не створено	0
Персеверація виражена	1
Персеверація відносно висока	2
Персеверація помірна (наприклад, декілька ліній в одному і тому ж місці)	3
Персеверація незначна	4
Персеверація відсутня	5

Показники депресивних розладів:

Шкали 1, 3, 4, 10, 12.

Чим більше шкал мають нижчий бал, тим більший обсяг депресії.

Маніакальні стани – характерні високі показники по 3, 4, 10 шкалам.

Для органічних захворювань головного мозку характерне зниження по шкалах 1, 5, 7, 9, 13, 14.

Для шизофренії характерно пониження по шкалам 2, 5, 6, 7, 8.

Використані джерела

1. Вознесенська О. Л., Сидоркіна М. Ю. Арт-терапія у подоланні психічної травми. Київ : Золоті ворота, 2015. 148 с.
2. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності у звичайних та екстремальних умовах. Київ : Ніка-Центр, 2006. 580 с.
3. Панов В. Г. Психологічна служба : [навч.-метод. посіб. для студ. і викл.]. Кам'янець-Подільський : Друкарня «Рута», 2012. 488 с.
4. Енциклопедичний словник з арт-терапії / О. Л. Вознесенська, О. М. Скар та ін. Київ : Золоті ворота, 2017. 312 с.
5. Про затвердження Положення про психологічну службу у системі освіти України. Наказ МОН від 22.05.2018 № 509. URL: <https://imzo.gov.ua/2018/05/25/nakaz-mon-vid-21-05-2018-509-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-psyholohichnu-sluzhbu-u-systemi-osvity-ukrajiny/>